

Sytuacja osób z chorobą psychiczną na rynku pracy

Grzegorz Todryk

Przebyte leczenie, przyjmowanie leków, rozpoznanie psychiatryczne na zawsze stygmatyzują człowieka. Osoby chore zdają sobie sprawę z negatywnego stosunku do nich, często się o tym przekonują, kiedy poszukują pracy, a jedyną przeszkodą w jej znalezieniu jest wiedza pracodawcy o tym, że chorowali psychicznie.¹

Nieźmiennie jednak (tzn. podobnie jak w roku 2005) osoby chore psychicznie postrzegane są jako grupa strukturalnie dyskryminowana w wielu dziedzinach życia społecznego. Respondenci w swoich opiniach kładą nacisk zwłaszcza na gorsze ich traktowanie w zakresie prawa do zatrudnienia.²

Na stereotyp chorych psychicznie składają się zwykle przekonania o ich agresywności, nieprzewidywalności, (...) niezdolności do świadomego pokierowania swoim postępowaniem itp. (...)

Link wyróżnia trzy sposoby, za pomocą których pacjenci próbują radzić sobie z naznaczeniem społecznym:

- Zachowanie swojej choroby w tajemnicy (secrecy)
- Wycofanie społeczne (withdrawal), tzn. ograniczenie kontaktów społecznych np. do wąskiego kręgu rodzinnego lub do osób naznaczonych tym samym piętnem
- Edukowanie innych (education), czyli aktywna próba zmiany nieprzychylnych postaw społecznych.

Te strategie wprawdzie mogą chronić przed niektórymi aspektami etykietowania, jednak niosą ze sobą nowe zagrożenia, np. edukowanie innych wiąże się z ujawnieniem swojego statusu i może narażać na ryzyko odrzucenia i dyskryminacji, a wycofanie się z kontaktów społecznych przyczynia się do społecznej izolacji i zmniejszenia szans życiowych, nawet pod nieobecność jawnej dyskryminacji. (...)

Choroba psychiczna należy do najsilniej społecznie wykluczających stygmatów. (...)

Badania tego typu wskazują, że sama informacja o przebytych leczeniu psychiatrycznym, przy braku jakichkolwiek objawów zaburzeń psychicznych u danej osoby, pod wpływem uaktywnionego stereotypu prowa-

dzi często do fałszywej interpretacji jej zachowania, zaniżonej oceny jej możliwości oraz może znacznie utrudniać np. znalezienie zatrudnienia. (...)

Piętno choroby psychicznej przyczynia się do społecznego wykluczenia i izolacji naznaczonych nim osób. (...) To społeczne wykluczenie może dotyczyć bardzo wielu dziedzin, takich jak (...) znalezienia pracy adekwatnej do zdobytych kwalifikacji. (...) Spośród ankietowanych tylko 5,3% odpowiedziało, że osoby cierpiące na schizofrenię mogłyby znaleźć zatrudnienie w ich firmie na jakimkolwiek stanowisku.³

Ludzie z rozpoznaniem zaburzeń psychicznych są w pierwszej kolejności zwalniani i najmniej chętnie zatrudniani. (...) Sytuacja osób z zaburzeniami psychicznymi jest na rynku pracy bardziej niekorzystna niż innych grup osób niepełnosprawnych.

Podstawowym problemem jest to, że w przypadku chorych psychicznie przesłanką niezdolności do pracy są ograniczenia psychiczne i społeczne związane bezpośrednio z możliwościami wywiązywania się z zadań pracowniczych. (...) choroba psychiczna wpływa niekorzystnie na przygotowanie zawodowe. (...) Schizofrenia jest zaburzeniem o wczesnym początku; więcej niż połowa zachorowań ma miejsce przed 30 rokiem życia, czyli przed zdobyciem pełnych kwalifikacji i doświadczenia zawodowego. (...) szanse znalezienia przez osobę chorą psychicznie zatrudnienia na otwartym rynku pracy są znikome. (...)

Potoczna wiedza na temat osób cierpiących na zaburzenia psychiczne ma charakter zdecydowanie negatywny. (...) Badania wskazują, że wiedza pracodawców na temat osób niepełnosprawnych oparta jest na stereotypach tej kategorii społecznej. Zaobserwowany wyraźny wpływ stereotypów na postawy pracodawców wobec zatrudniania osób niepełnosprawnych jest szczególnie niekorzystny w odniesieniu do osób chorych psychicznie. Osoby chore psychicznie znajdują się na przedostatnim (po osobach niewidomych) miejscu na liście potencjalnych pracowników. W przekonaniu pracodawców praca osoby niepełnosprawnej psychicznie ma przede wszystkim wartość terapeutyczną i nie wiąże się z wymiernymi efektami ekonomicznymi dla firmy. (...) Chorzy psychicz-

¹ „Piętno choroby psychicznej”, Grzywa A, „Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej” 2004; 4(4).

² „Osoby chore psychicznie w społeczeństwie”, Wciórka B, Wciórka J, wyd. CBOS, Warszawa 2008.

³ „Piętno choroby psychicznej”, Świtaj P., „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 2005, 14(2).

nie są traktowani na rynku pracy jako pracownicy nieproduktywni i niewiarygodni, wymagający specjalnej kontroli i nadzoru. Społeczeństwo, pracodawcy, media podtrzymują stereotypowe widzenie zwłaszcza chorych na schizofrenię, jako osób niebezpiecznych, agresywnych i niezdolnych do efektywnej pracy.⁴

W ogólnej rehabilitacji społeczno – zawodowej, najtrudniejszą sprawą jest rehabilitacja osób chorych psychicznie. W tej grupie społeczne wykluczenie manifestuje się ze szczególną siłą. Jest to problem opisywany, aby posłużyć się przenośnią, jako walka na „ostatniej linii frontu”. (...) Kolejny wspomniany już problem osób chorujących psychicznie jest związany ze stale utrzymującym się w społeczeństwie zjawiskiem ich naznaczania i dyskryminacji. (...)

Analiza wszystkich istniejących w Polsce form rehabilitacji społeczno – zawodowej jednoznacznie dowodzi, iż osoby chorujące psychicznie to pracownicy zbędni („wypierani“ z szeroko rozumianego rynku pracy). Natomiast zjawisko dyskryminacji osób chorujących psychicznie jako pracowników ma charakter powszechny.

W istniejących w Polsce przepisach prawa należy wprowadzić zapisy, które zwiększałyby szanse osób chorujących psychicznie na podjęcie pracy zarobkowej. (...) Refleksja nad potrzebą kodyfikacji pewnych szczegółowych działań na rzecz pracy dla osób chorujących psychicznie powinna być prowadzona w ramach polityki zatrudnienia, mającej na celu eliminację stygmatyzacji i dyskryminacji. (...)

[Założenie] Diagnozowania stanu niepełnosprawności psychicznej, jak również planowanie na tej podstawie konkretnych rozwiązań dla osób niepełnosprawnych psychicznie, powinno opierać się o wprowadzenie elastycznego i zintegrowanego systemu orzekania o niepełnosprawności, uwzględniającego problemy psychospołeczne badanych, a nie tylko aspekty behawioralne, jakie ostatnio zyskały priorytetową rolę w procesie orzekania o niepełnosprawności w Polsce.⁵

Istotnym czynnikiem wpływającym na zatrudnienie osób niepełnosprawnych w firmach i instytucjach z otwartego rynku pracy jest rodzaj niepełnosprawności. Panuje opinia, że osoby niewidome, upośledzone umysłowo, chore psychicznie, głuche i poruszające się na wózku inwalidzkim właściwie nie kwalifikują się na pracownika zakładu pracy.⁶

Znacznym utrudnieniem dla pracowników chorujących psychicznie jest konieczność ukrywania przed pracodawcą przebytej w przeszłości choroby. Blisko 60% respondentów, którzy odkryliby ten fakt, skierowałoby pracownika na badanie lekarskie, natomiast co dziesiąty podjąłby decyzję o jego zwolnieniu z pracy.

Pracodawcy w sytuacji kryzysu, dekonstrukcji są gotowi do zachowań dyskryminujących pracowników ze względu na ich stan zdrowia i wiek. (...) Znaczny odsetek pracodawców (41,7%) nie dostrzega żadnych argumentów przemawiających za zatrudnianiem osób, które chorowały psychicznie.⁷

Założenia nowej ustawy [o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych] kładą także nacisk na potrzebę właściwego nadzoru i egzekwowania przepisów prawa. Propozycje te obejmują: (...) 4. Zmiany w procedurach orzekania niepełnosprawności, które doprowadziłyby do koordynacji niepełnosprawności i zdolności do pracy.⁸

W najtrudniejszej sytuacji są osoby z upośledzeniem umysłowym bądź chore psychicznie. Wielu pracodawców nie wyobraża sobie, aby mogli ich zatrudnić. Boją się, że grozi to podpaleniem zakładu, samookaleczeniem pracownika i innymi niebezpiecznymi zdarzeniami.⁹

Ludzie z zaburzeniami psychicznymi są niechętnie zatrudniani przez pracodawców, istnieją nadal krzywdzące to środowisko stereotypy. Cierpiący na zaburzenia psychiczne są wielokrotnie uzdolnieni, posiadają duży potencjał, mogą pracować, nie tylko fizycznie, ale na rynku pracy - trudnym w Polsce - nie mają szans. A warto pamiętać, że najlepszą terapią prowadzącą do powrotu do świata osób zdrowych jest właśnie praca.¹⁰

Często chorzy psychicznie mają wysokie i potrzebne na rynku kwalifikacje. Nie potrafimy tego wykorzystać, spychając ich na margines życia zawodowego i społecznego. (...) Nie doceniamy możliwości, które w nich tkwią, nie dajemy szans na udowodnienie, że są świetnymi i wydajnymi pracownikami. (...) Według sondaży ADHES (międzynarodowego projektu badawczego, dotyczącego schorzeń psychicznych) 76 proc. Polaków uważa, że choroby psychiczne są wstydlive i zazwyczaj ukrywa się je przed innymi, także przed pracodawcami. (...) Tak samo nieufnie do poszukujących pracy chorych psychicznie podchodzą pracodawcy. W wielu branżach skłonni są przymykać oczy na alkoholizm pracowników, choroba psychiczna wyklucza poszukującego

⁴ „Przeszkody i szanse aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych na tle chorób psychicznych. Psychologiczna analiza problemu.” Projekt badawczy nr WUE/0041/IV/05 nt.: „Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych” pod kierunkiem prof. dr hab. Anny Brzezińskiej, Warszawa 2006.

⁵ „Osoby chore psychicznie jako grupa beneficjentów organizacji pozarządowych świadczących usługi na rynku pracy”, Kaszyński H., Fundacja Inicjatyw Społeczno – Ekonomicznych, Warszawa 2006

⁶ „Pracodawcy o zatrudnianiu osób niepełnosprawnych”, wyd. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.

⁷ „Polscy pracodawcy wobec zatrudniania osób chorujących psychicznie”, Kaszyński H., Cechnicki A., „Psychiatria Polska”, 2010.

⁸ „Promocja zatrudnienia osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy. Proponowane działania w Polsce”, Chłoń – Dominiczak A., Poznańska D.; wyd. Międzynarodowa Organizacja Pracy, Budapeszt 2007.

⁹ „Kto się boi zatrudniać”, „Integracja” nr 1/2005.

¹⁰ „Ryzyko wzrostu niepełnosprawności psychicznej społeczeństwa”, ze strony www.zieloni.org.pl

z grona kandydatów do zatrudnienia. (...) Odrzucenie przez społeczeństwo, niemożność znalezienia pracy w wielu przypadkach jest równoznaczne z nawrotem choroby.¹¹

Szczególnie duży dystans okazywany, jak i spostrzegany, jest w stosunku do osób chorych psychicznie, narkomanów, z chorobą alkoholową oraz chorych na AIDS. (...) Wśród ludzi zdrowych istnieje bardzo duża obawa przed powierzeniem osobie chorej psychicznie odpowiedzialnych funkcji społecznych.¹²

Na osoby niepełnosprawne patrzy się wyłącznie przez pryzmat wydajności oraz kłopotów i kosztów, które trzeba ponieść, żeby dana osoba mogła podjąć pracę na określonym stanowisku pracy. Szczególnie dotyczy to osób z niepełnosprawnościami mentalnymi. Pracodawcy uważają, że osoby te nie mogą bądź nie chcą pracować, a także mają zaburzenia, z którymi sobie nie radzą. Niektórzy pracodawcy uważają zaburzenia psychiczne za niosące potencjalne niebezpieczeństwo.¹³

W postawach pracodawców wobec zatrudniania osób niepełnosprawnych trzeba widzieć również pewne zróżnicowanie. Szczególnie są one negatywne wobec niektórych kategorii osób niepełnosprawnych, a mianowicie osób niewidomych, z niepełnosprawnością intelektualną, z zaburzeniami psychicznymi.¹⁴

Najbardziej poddawaną stereotypom grupą osób niepełnosprawnych w ich odbiorze społecznym są ludzie z niepełnosprawnością mentalną – osoby z upośledzeniem umysłowym i osoby z problemami psychicznymi. (...) Telewizor niewiele skorzystał z tej wiadomości, utwierdził się jedynie w przekonaniu, że po wyjściu ze szpitala psychiatrycznego nie można znaleźć pracy.¹⁵

Niepełnosprawność psychiczna jest obiektywnie trudna do zmierzenia, podczas gdy niepełnosprawność fizyczną znacznie łatwiej zmierzyć i opisać; Niepełnosprawność psychiczna jest trudniej rozpoznawalna przez otoczenie niż niepełnosprawność fizyczna, z tego względu nie jest w tak dużej mierze akceptowana. Gotowość do spontanicznego niesienia pomocy przez inne osoby jest

znacznie ograniczona, przez co osoby chore psychicznie są zagrożone izolacją.¹⁶

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych prowadził badania wśród osób odpowiadających za politykę kadrową w przedsiębiorstwach. Wynika z nich, że aż ok. 3/4 pracodawców nie zdecydowałoby się na zatrudnienie osoby poruszającej się na wózku. Z jeszcze mniejszą przychylnością na zatrudnienie spoglądano na osoby z dysfunkcjami sensorycznymi. W najgorszej sytuacji znalazły się osoby z zaburzeniami psychicznymi oraz chorujące na epilepsję.¹⁷

(...) Istnieje duże bezrobocie, więc szanse na zatrudnienie człowieka, który miał nawet tylko jeden epizod choroby psychicznej, są prawie żadne. Po drugie, wspomniany wcześniej negatywny stosunek do chorych psychicznie nie zachęca pracodawców do otwierania przed nimi bram. Postulowanie, że takie osoby wymagają podjęcia pracy, jest w dużej mierze życzeniowe.¹⁸

Wnioski

Na podstawie powyższych cytatów można stwierdzić, że oprócz tego, że sama choroba znacznie ogranicza zdolność do pracy, niekorzystnym zjawiskiem jest także bardzo niechętny stosunek pracodawców do osób z chorobą psychiczną. W tej sytuacji nie można się dziwić, że większość chorych na schizofrenię utrzymuje się głównie z renty inwalidzkiej. Zaledwie ok. 2 proc. pacjentów pracuje zawodowo w pełnym wymiarze godzin.¹⁹ Wśród tych, którzy pracują wielu starannie ukrywa przed pracodawcami rodzaj swojej choroby. W ten sposób martwe pozostają mechanizmy, które mają na celu wsparcie zatrudnienia osób niepełnosprawnych z chorobą psychiczną na rynku pracy. Mechanizmy takie istnieją, ale nie zaczną funkcjonować, póki nie zniknie zjawisko stygmatyzacji i dyskryminacji osób z zaburzeniami psychicznymi.

¹¹ „Praca jest najlepszym lekarstwem”, „Rzeczpospolita” z dnia 02 lipca 2006r.

¹² „Postawy wobec niepełnosprawności i osób niepełnosprawnych”, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo” nr 1/2005, s.27

¹³ „Człowiek niepełnosprawny a zatrudnienie: przegląd barier”, Paszkowicz M. A., Lasota A. „Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych” nr 4/2005. s.103.

¹⁴ „Bariery mentalne i emocjonalne w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy”, Majewski T., „Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych” nr 4/2005. s.71

¹⁵ „Osoby niepełnosprawne w mediach i odbiorze społecznym. Tendencje i kierunki zmian”, „Społeczeństwo równych szans”, wyd. Integracja s.191-193.

¹⁶ „Rehabilitacja zawodowa osób chorych psychicznie”, Amberg J., materiał ze strony stowarzyszenia „Pomost”.

¹⁷ „Problemy zdrowia psychicznego, zatrudnienie i wymogi nowoczesnej gospodarki”, Wandzel A., „Konstelacja Lwa”, projekt Biura ds. Osób Niepełnosprawnych Uniwersytetu Jagiellońskiego

¹⁸ „Piętno Tworek”, „Przegląd” Nr 35/2003.

¹⁹ „Schizofrenia w Polsce – biała księga”, Araszkiewicz A. (red.), Meder J., Newada M., Związek Stowarzyszeń Rodzin i Opiekunów Osób Chorych Psychicznie, Wyd. Poznań: Termedia, 2006.